

**UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU**

Dr. hab. Anna Branach-Kallas, prof. UMK
kallas@umk.pl

Toruń, 24.07.2018

RECENZJA POPRAWIONEJ ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Pani mgr Małgorzaty Anny Warchał

pt. *Colonial and Postcolonial Reception of Buddhism in British Literature from the mid-Nineteenth to the
Twentieth Century*

[*Kolonialna i postkolonialna recepcja buddyzmu w literaturze brytyjskiej połowy XIX i XX wieku*],

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Oksany Weretiuk

Rozprawa doktorska Pani mgr Małgorzaty Anny Warchał to studium ewolucji motywów buddyjskich w literaturze brytyjskiej od drugiej połowy dziewiętnastego wieku po drugą połowę dwudziestego wieku. [Biorąc to pod uwagę, tytuł w języku angielskim nie jest właściwy, gdyż sugeruje, iż materiał badawczy ogranicza się do literatury opublikowanej pomiędzy rokiem 1850 a 1900; ponadto, przekład tytułu na język polski jest równie niedokładny i mylący.] Materiał badawczy jest różnorodny, ponieważ oprócz literatury pięknej w rozprawie omówiono również prace orientalistów, antropologów, archeologów, religioznawców i filozofów. Rozprawę podzielono na pięć rozdziałów. W pierwszym z nich Autorka przedstawiła odkrycie buddyzmu przez Europejczyków i jego filozoficzne reinterpretacje. Następne dwa rozdziały poświęciła roli duchowości buddyjskiej w literaturze wiktoriańskiej, ze szczególnym uwzględnieniem poematu Edwina Arnolda p.t. „Światło Azji” oraz powieści Rudyarda Kiplinga „Kim”. W ostatnich dwóch rozdziałach Doktorantka skoncentrowała się na literaturze XX wieku, podkreślając znaczenie

wątków buddyjskich w konstrukcji literackich utopii. Rozprawa została napisana płynną, formalną angielszczyzną i dość starannie sczytana. Występują w niej nieliczne przeoczenia głównie na poziomie interpunkcji. W całości praca liczy 206 stron, a bibliografia około 100 pozycji.

Wstęp i konkluzja to główne części rozprawy, które zostały gruntownie przereklamowane w stosunku do oryginału. We wstępie Doktorantka uwypukliła powiązania pomiędzy odkryciem buddyzmu przez Brytyjczyków a projektem kolonialnej ekspansji. Świetnym rozwiązaniem było omówienie dwóch faz brytyjskiej obecności w Indiach, które w *Masks of Conquest* Gauri Viswanathan określa mianem *Orientalism* i *Anglicism*. Wydobywają one ideologię władzy i podboju spod pozornie niewinnej maski wiedzy i fascynacji kulturowej. Autorka zdefiniowała tu również pojęcia „przywłaszczenia” czy „apropriacji kulturowej”, dzieląc je na podkategorie i omawiając mechanizmy zapożyczenia w kontekście systemów religijnych. Zgodnie z moją sugestią przedstawiła tu rozważania Grahama Huggana z *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*, ujmując pojęcie *egzotyki* w świetle historycznym. Pozwoliło Jej to na zgłębienie ewolucji wątków buddyjskich i zmiennych obliczy „egzocytizacji”, od strategii inwazji i grabieży po swoistą modę na Orient w dzisiejszym świecie. W konkluzji Doktorantka podkreśliła centralną rolę przywłaszczenia, które przyjmowało różne formy wraz z upływem czasu i stopniowym słabnięciem imperializmu. Używając pojęcia *transkulturacji*, Autorka rozprawy zaznaczyła również, iż jest ona procesem dwustronnym, który wywiera wpływ na kulturę tak kolonizowanego jak i kolonizatora. Przekonująco przedstawiła ponadto swoistą fetyszyzację egzotyki w dobie globalizacji, a także ujęła w sposób ciekawy rozważania na temat strefy kontaktu, często czysto wymyślonej.

Rozdział pierwszy otwiera krótki wstęp na temat buddyzmu jako systemu religijnego i filozoficznego. Autorka rozprawy przedstawia również syntetyczne wprowadzenie do badań postkolonialnych, definiując terminy takie jak *kolonializm*, *postkolonializm*, *orientalizm*, *mimikra* oraz, za Mary Louis Pratt, *strefa kontaktu*. Doktorantka zarysowuje tło historyczne brytyjskich spotkań

z buddyzmem, powołując się w dużej mierze na pracę Jeffrey Franklina *The Lotus and the Lion: Buddhism and the British Empire* z 2008 roku, który ujmuje kontakt pomiędzy Wschodem a Zachodem w kategoriach kontra-inwazji (*counter-invasion*) oraz hybrydyczności. Poczynając od badań archeologicznych oraz pionierskich odkryć Towarzystwa Azjatyckiego (Asiatic Society) założonego przez Williama Jonesa, Doktorantka ukazuje jak buddyzm oraz inne religie Wschodu znalazły się w sferze zainteresowań naukowców brytyjskich. Następnie poddaje analizie prace Alexandra Csoma de Koros, Briana Houghtona Hodgsona oraz Eugene'a Burnoufa, którzy podjęli się skatalogowania, przekładu oraz opatrzenia komentarzem tekstów buddyjskich. Dzięki ich wysiłkom filozofia Wschodu stała się przedmiotem głębszej refleksji w świecie zachodnim i ważnym bodźcem do zastosowania metod porównawczych w religioznawstwie przez Maxa Müllera. Tym samym, jak zaznacza Autorka rozprawy, od lat sześćdziesiątych dziewiętnastego wieku buddyzm stał się ważnym źródłem inspiracji w kulturze brytyjskiej. W pracy wspomniano również o fascynacjach wcześniejszych, bardziej ukrytych, religią buddyjską, które pojawiają się np. u poetów romantycznych, takich jak Samuel Taylor Coleridge czy John Keats. Ponadto omawia tu krótko postkolonialną myśl Edwarda Saída, zgodnie z którą wykorzystanie wątków buddyjskich przez Europejczyków dla własnych celów – ideologicznych, etycznych, estetycznych – wpisuje się w szerokie spektrum orientalizmu. Rozdział zamyka zarys relacji pomiędzy myślą buddyjską a „klasyczną” filozofią zachodnią, od Schopenhauera, Nietzschego i Jaspersa, po Heideggera, Junga i Fromma (nie omówiono późniejszych filozofów). Ta część jest bardzo powierzchnowa i wydaje się zbędna. Ponadto po wprowadzeniu poprawek przez Doktorantkę rozdział pierwszy jest zdecydowanie przeładowany; część z dodanych elementów klarowniej byłoby ująć we wstępie do rozprawy.

W rozdziale drugim mgr M. Warchał interpretuje trzy poematy powstałe w epoce wiktoriańskiej, w których wątki buddyjskie wysuwają się na plan pierwszy: „The Story of Gautama Buddha and His Creed” Richarda Philippsa, “Sakya-Muni: The Story of Buddha” Sidneya Arthura Alexandra oraz “The Light of Asia” Edwina Arnolda. Autorka omawia

okoliczności, które Jej zdaniem przyczyniły się do popularyzacji buddyzmu w Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XIX wieku, uwypuklając takie czynniki jak kryzys wiary i zamęt wywołany szerzeniem się teorii ewolucji Charlesa Darwina, czy też intensywne kontakty między Wschodem a Zachodem u szczytu potęgi Imperium. Ukazuje, jak omawiani poeci postrzegali zbieżności i różnice pomiędzy buddyzmem a protestantyzmem, zaznaczając np. liczne analogie pomiędzy postacią Buddy a Jezusa oraz kontrowersje, jakie budził brak uosobionej boskiej istoty w buddyzmie z perspektywy Chrześcijan. Jak wykazuje Autorka rozprawy, buddyzm postrzegano jako religię bardziej naukową niż chrześcijaństwo, kompatybilną z założeniami darwinizmu, a nawet liberalnego protestantyzmu. W tym świetle „wiktoriański buddyzm” był swoistym konstruktem, który wypełniał pewne luki światopoglądowe charakterystyczne dla epoki, niewolnym jednak od stereotypów. Doktorantka zaznacza, iż życie Buddy znajdowało się w centrum zainteresowania poetów wiktoriańskich i omawia również wiktoriańskie interpretacje budzącego szczególne kontrowersje pojęcia nirwany. Ten rozdział w moim odczuciu jest najbardziej przemyślaną częścią pracy, w której Autorka podejmuje się polemiki z innymi badaczami tematu. Choć mgr M. Warchał słusznie zaznacza, iż omówieni poeci, doszukując się analogii pomiędzy Wschodem a Zachodem, poddali buddyzm swoistej orientalizacji, sama również ulega pokusie metody porównawczej w swych interpretacjach religii w omawianych utworach (np. 49-53).

Rozdział trzeci z kolei stanowi dogłębną interpretację *Kima* Rudyarda Kiplinga, jedynej powieści epoki wiktoriańskiej, w której buddyzm odgrywa centralną rolę. Doktorantka omawia życiorys Kiplinga i jego wpływ na zarysowaną wizję Wschodu w świecie przedstawionym powieści. Sytuuje dzieło Kiplinga w odniesieniu do wcześniejszych „orientalizujących” utworów, ukazując obecność retoryki chrześcijańskiej w omawianej powieści. Choć jest świadoma imperialistycznych i rasistowskich uprzedzeń autora, podkreśla, za Salmanem Rushdiem, autentyczność literackiej wizji Indii Brytyjskich Kiplinga, oraz, za Edwardem Saidem, wpływ tej powieści na utrwalenie się egzotycznego obrazu Orientu w Europie. Szczególnie interesująca w

tym rozdziale jest interpretacja rozlicznych wątków orientalistycznych w *Kimie* oraz szczegółowa analiza symboliki buddyjskiej.

W rozdziale czwartym i piątym natomiast mgr M. Warchał stawia sobie za cel przegląd motywów buddyjskich w wybranych utworach brytyjskich XX wieku autorów takich jak T.S. Eliot, James Hilton, Aldous Huxley, Iris Murdoch i John Fowles. W ujęciu Doktorantki wizja buddyzmu w ich twórczości wzbogacona została o wiedzę pozyskaną dzięki intensywnym studiom nad buddyzmem w XX wieku, otwarciu na japońskie i tybetańskie odmiany buddyzmu, globalne transformacje geopolityczne oraz przemiany światopoglądowe, dzięki którym minimalizm, wyciszenie oraz intuicjonizm buddyjski uległy swoistej rewaloryzacji w świetle kryzysu wartości zachodnich. Duchowość buddyjska jawi się tutaj jako alternatywa w obliczu szerzącego się materializmu, upadku znaczeń i hekatombi wojennej. Autorka omawia zainteresowanie buddyzmem wybranych autorów oraz wątki buddyjskie w ich twórczości, podkreślając, jak duchowość Wschodu wpływa na konstrukcję bohaterów – mędrców/przewodników/buntowników, staje się elementem filozoficznym dzieła, punktem wyjścia do rozważań na temat kondycji ludzkiej, innych systemów filozoficznych czy też relacji pomiędzy człowiekiem a przyrodą. Orient, a w szczególności Tybet, staje się tu przedmiotem idealizacji jako Inny Zachodu, egzotyczny, duchowo nieskalany, niezmienny. Jak udowadnia mgr M. Warchał buddyzm stanowi również ważny motyw w powieściach utopijnych, takich jak *Lost Horizon* Jamesa Hiltona czy też *Wyspa* Aldousa Huxleya. Swe interpretacje w ostatnim rozdziale pracy Doktorantka poprzedziła rozważaniami na temat utopijnych motywów Czystej Krainy oraz legendy o Shambhali. Omówiła tu również proces mitologizacji Tybetu za sprawą, między innymi, Towarzystwa Teozoficznego. Podczas gdy *Lost Horizon* Hiltona stanowi przede wszystkim, zdaniem Autorki, wyraz rozczarowania kulturą Zachodu i poszukiwania magicznej odskoczni w religii Wschodu, *Wyspę* Huxleya interpretuje jako antytezę wobec anty-utopii zatysowanej we wcześniejszej powieści *Nowy wspaniały świat*. Interpretacje te są ciekawe, choć, jak

zaznacza Doktorantka, stanowią jedynie przegląd wątków buddyjskich w literaturze brytyjskiej XX wieku, a na pewno zyskałyby na pogłębieniu.

Praca doktorska mgr M. Warchał to bez wątpienia dowód szerokiej wiedzy i odczytania Autorki. Omówiono tu zagadnienia z zakresu literaturoznawstwa, historii podróżnictwa i kontaktów między Wschodem a Zachodem, religioznawstwa, utopii, teozofii, i in. To bogactwo tematyczne, choć imponujące, jest również problematyczne, gdyż nie sprzyja pogłębionej interpretacji. Ponadto brak w rozprawie jasno określonej metodologii, która łączyłaby tak szeroko zarysowany materiał. Aspekt metodologiczny pracy rozczarowuje wobec ogromu podjętego wysiłku na poziomie materiałowym, gdyż w swoich interpretacjach Doktorantka ogranicza się, z małymi wyjątkami, do klasycznej metody filologicznej. Wbrew temu, co sugeruje tytuł, metodą badawczą nie jest postkolonializm, gdyż mgr M. Warchał przywołuje dość lakonicznie myśl czołowych przedstawicieli tego kierunku, takich jak Said, Bhabha czy Spivak. Choć Doktorantka rozbudowała tło teoretyczne swych rozważań, założenia te nie zostały w pełni wykorzystane w interpretacji.

Autorka rozprawy często cytuje natomiast książkę J. Jeffreya Franklina *The Lotus and the Lion: Buddhism and the British Empire* i warto by zaznaczyć, pod jakim względem przedstawione przez nią interpretacje różnią się (oprócz zakresu materiału) od zarysowanej w niej perspektywy. Zgodnie z moją sugestią Doktorantka przyjęła pewien dystans do tezy Franklina, który utrzymuje, iż w przypadku kultury brytyjskiej mamy do czynienia z *kontra-inwazją* buddyzmu. Koncept ten, stosowany np. w odniesieniu do narracji anty-utopijnych przełomu XIX i XX wieku, odnosił się do fantazji na temat zagrożenia, jakie miały stanowić dla kultury europejskiej dawniej skolonizowane ludy. W tym przypadku jednak autorzy sami dobrowolnie poddają się „inwazji” i dostrzegają w duchowości Wschodu istotne remedium w obliczu kryzysu europejskich wartości. Termin „inwazja” sugeruje również pewien stopień agresji, co przeczy samej idei buddyzmu jako filozofii harmonii i otwartości na Innego. Implikuje również stan niepewności i zagrożenia kultury europejskiej/chrześcijańskiej przez buddyzm, co nie wydaje się uzasadnione. Podobnie

moje zastrzeżenia budzi Franklinowskie ujęcie „brytyjskiego buddyzmu” jako (postkolonialnej) hybrydy. Terminu tego Homi Bhabha i inni badacze używają w odniesieniu do strategii kontestacji dominujących dyskursów zachodnich. Poprzez fuzję metanarracji europejskich z lokalnymi wierzeniami narody kolonizowane zaznaczały swoją odrębność kulturową i opór wobec najeźdźców z Europy. W moim odczuciu nieco tendencyjne tezy Franklina należałoby całkowicie odrzucić.

Podczas gdy warstwa faktograficzna pracy Pani mgr Małgorzaty Anny Warchał została dobrze opracowana, nie dosyć uwagi poświęcono skomplikowanym kwestiom przemian kulturowych, które łączą się ze zwrotem etycznym charakterystycznym dla postkolonializmu. Podsumowując moją lekturę rozprawy *Colonial and Postcolonial Reception of Buddhism in British Literature from the Mid-Nineteenth to the Twentieth Century* doceniam jednak wysiłek badawczy Doktorantki na poziomie kwerendy, uporządkowania zebranych (bardzo różnorodnych) materiałów oraz eleganckich analiz. Konkludując, stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Małgorzaty Warchał spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę więc o dopuszczenie Pani mgr M. Warchał do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr. hab. Anna Branach-Kallas, prof. UMK